

Основні управлінські культури

Розвиток управлінської думки в повоєнний період ознаменувався не лише появою великої кількості концепцій і теорій, а й утвердженням чотирьох основних управлінських культур: американської, японської, європейської і радянської.

Американська управлінська культура розглядала управління як спеціалізований вид діяльності, а самого менеджера — як професіонала, котрий володіє фаховою освітою (найчастіше на додаток до інженерної, юридичної, економічної тощо). Для потреб управління було створено інфраструктуру у вигляді сотень шкіл бізнесу, десятків тисяч консультативних фірм, розгалужених інформаційних мереж загального користування, різноманітних наукових досліджень і публікацій у сфері управління.

В основі американської управлінської культури (утім, як і європейської) лежить англосаксонський генотип, ядром якого є раціоналізм. У ньому чітко виражені такі риси, як індивідуалізм, опора переважно на власні сили, розважливий прагматизм у конкуренції. Як правило, ці якості пов'язують із протестантською етикою і духом капіталізму. За М. Вебером, вони найбільш сприяють розвитку ринкової економіки.

Однак у 80-ті роки ХХ ст. навіть американці раптом засумнівалися в правильності свого шляху, почали звинувачувати школи бізнесу в неправильній орієнтації менеджерів, відриві від життя, невиправданому захопленні «наукою управління». Вони почали пильно вивчати *японську управлінську культуру*. Японське «економічне диво» розвивалося, спираючись усього лише на три школи бізнесу. Концепція японського менеджменту передбачала підготовку керівників насамперед за допомогою досвіду. Керівники різного рівня цілеспрямовано проводилися через низку посад у різних підрозділах фірми. При цьому вони вивчали не тільки справу, а й мистецтво людських стосунків. У керівників поступово культивувалися необхідні якості.

Європейська управлінська культура займає проміжну позицію між американською і японською. З одного боку, європейці мають школи бізнесу й центри підвищення кваліфікації з управління, як і американці, хоча й не в такій кількості. З іншого боку, управління як вид діяльності, якому потрібно вчитися, й дотепер у переліку кар'єрних переваг посідає не таке вже й високе місце і, наприклад, у Великобританії не входить навіть до першої десятки.

Вимагає окремого розгляду *радянська управлінська культура*. Навіть через десятиліття в умовах зміни епох на пострадянському просторі ця культура, як і раніше, залишається панівною. Для неї найбільш характерним було не одержання спеціальної управлінської освіти, а набуття ґрунтового управлінського досвіду й особиста відданість рекомендуваному. Як зазначають соціологи, відбулася канонізація принципу «начальству видніше», що немов обручем скував ініціативу й волю людей.

Радянську управлінську культуру відрізняли висока ефективність і результативність в екстремальних умовах і відносно низька в «нормальні» часи. Керівник часто переміщався з посади на посаду, кожна з яких вимагала спеціальних знань та освіти. Екстремальність діяльності за таких умов ставала правилом.

Успішно пристосувалася до післяреволюційних реалій колишня російська бюрократія. У результаті такої адаптації утвердилася абсолютна й немислима в більшості країн світу влада чиновників. Бюрократизм як синонім управлінської культури був характерний не лише для СРСР. Повною мірою його зазнала й Німеччина. Однак там педантизм і скрупульозність чиновників компенсувалися певними демократичними традиціями, що відповідало «народному характеру». У СРСР такою протиположністю виявилася неретельність підлеглих, які протиставляли самодурству начальства примхи власної відваги (майже по-ленінському: у СРСР суворість законів компенсувалася їх невиконанням). Управлінську діяльність відрізняв не завжди науковий та обґрунтований характер, велика частка волюнтаристських рішень. У цілому для радянської управлінської культури була характерна пріоритетність державних проблем над проблемами окремої людини. Це об'єктивно призводило до зневажання інтересів окремої особистості.

Прагнення вистояти й поширити іскри Жовтня далі поставило вимогу стиснути час, піднятися над ним. Усе це надавало управлінській діяльності аврального характеру. Навіть у повоєнний період, коли ідея світової революції явно потьмяніла, аврали, ставши згубною звичкою, що передавалася з покоління в покоління радянських керівників, продовжували тріумфувати. Гасло перших п'ятирічок «Дайош!» було актуальним, як і раніше. Разом із тим перманентна екстремальність, діяльність за принципом «це треба було зробити вчора» дали змогу виявити і ряд життєздатних рис. До них можна віднести відносну гнучкість; уміння пристосуватися до обставин, що змінилися; непередбачуваність поведінки й діяльності; готовність іти на нестандартні рішення.

Виклад суперечливих рис радянської управлінської культури змушує задуматися над причинами такої її своєрідності. Найбільш продуктивним може виявитися пошук відповідей, що спирається на аналіз російського менталітету з властивими йому християнською смиренністю і довготерпінням, громадським характером життєдіяльності, месіанським ставленням до народів, що оточували й населяли Росію, постійною готовністю дати відсіч як підступам ворогів, так і примхам природи. От чому, на думку І. А. Оганесяна, у східних слов'ян переважає ментальність підданого великої імперії, який відчуває залежність від вказівок усієї вищої ієрархії і змушений їх виконувати чи обходити і при цьому завжди сподіватися на одержувані зверху блага та на зрівнялівку в їх розподілі.

Поняття «менталітет», як правило, розглядається в декількох аспектах. Менталітет (від фр. *teпiaіііe* - мислення, дух, образ, дія) – сукупність базових

і досить стабільних психологічних орієнтирів, життєвих установок, моделей поведінки, традицій, звичок і навичок, успадкованих від минулих поколінь і властивих даній соціальній групі та певній культурній традиції. Відповідно до поглядів інших, менталітет - це певний стереотип сприйняття й оцінки дійсності, індивідуальна картина навколишнього світу та поведінковий саморегулятор. Так, на думку М. Князевої, менталітет – це світосприймання, світовідчуття, спосіб сприйняття світу. Те, над чим ми плачемо, чого соромимося, чим пишаємося, і є наша ментальність.

Менталітет як соціально-психологічне явище найчастіше охоплює такі ознаки:

- включає не до кінця усвідомлені й нечітко сформульовані ідеї і принципи;
- йому притаманна лише певна мінливість без порушення сутнісних основ;
- він не детермінований (в усякому разі, не цілком) соціальним ладом і виробничими відносинами;
- він обумовлює відродження на принципово новому соціальному ґрунті старих стереотипів поведінки й легко їх закріплює;
- він важко піддається впливу ідеологічних засобів (вони здатні лише активізувати певні аспекти, але більшою мірою виявляють і висвітлюють їх, аніж створюють).

Для української (а потім і радянської) управлінської культури східнослов'янський менталітет виявився благодатним ґрунтом, що став основою дивної своєрідності й живучості цієї культури. Формування цього типу менталітету відбувалося під впливом особливих соціально-економічних і природних умов.

Українці та росіяни починали свою історію, за словами історика С. М. Соловйова, «на незайманому ґрунті, на якому історія, цивілізація іншого народу не залишила ніяких слідів». Крім того, перебування «на краю» Європи не дало можливості «далеким» впливам інтенсивно та серйозно впливати на східнослов'янські народи.

На формування їхнього менталітету значною мірою вплинули величезні масштаби території країни, що стало причиною соціально-психологічної віддаленості периферії від центру («до Бога високо, до царя далеко»). Це часто призводило до вимушеної «вольниці» дій, що межувала із самоуправством та беззаконням. Важливу роль відіграла також різноманітність національних культур і народів України (останнє, до речі, зумовило повагу та терпимість до інших культур і народів). Моральним стрижнем традиційної української ментальності були православні цінності.

Природа – насамперед ліс, степ і річка – як основні стихії, за словами історика В. О. Ключевського, «взяли живу та своєрідну участь у творенні життя й понять українця». Саме стихія природи розвинула в українцях «спритність за дрібних ускладнень і небезпек, звичку до терплячої боротьби з негодою і нестатками».

Українська ментальність формувалася в умовах тісного спілкування з азійськими народами, що вже само по собі було феноменальним явищем. Серйозний вплив справило також більш як двохсотлітнє монголо-татарське ярмо: звідси – постійне прагнення до розширення зони мешкання, волелюбність, зухвала відчайдушність. У чому ж своєрідність східноєвропейського менталітету, що зробила його несхожим на всі інші? Серед визначальних особливостей слід назвати такі: суперечливість, схильність до крайнощів та вагання. У нашому менталітеті вони зрослися дуже міцно і є найбільш відмітними рисами нашого характеру – з того часу, як людина починає усвідомлювати себе. Цікаво, що російську душу М. Бердяєв характеризує такими епітетами: «безмежність, безформність, широта, спрямована в нескінченність».

Українці за своєю природою – максималісти. Вони звикли впадати з одних крайнощів в інші. Історія України дає чимало тому прикладів – навіть протягом ХХ ст.: релігійність, що доходила до фанатизму, й атеїстична вакханалія; особливе шанування держави, благоговіння перед владою й анархічні бунти, безглузді погроми, обов'язкове повалення вчорашніх кумирів. Народ у постійному пошуку «золотої середини» - так характеризують українців зарубіжні аналітики: життєздатність і рухливість, перманентний рух плоті та блукання духу. Український народ – це народ що рухається, народ-подорожній. Історично на його території ніколи не припинялося розселення. Мало не кожне нове покоління переходило на нові землі. Як відзначає М. Князева, якщо західні народи жили там, де народилися, і змушені були освоювати свій клаптик землі, що породжувало стійкість, обґрунтованість, то українець — людина, яка завжди була готова взяти торбинку та піти кудись удалечінь. Не випадково один із провідних глибинних символів української культури — Чумацький Шлях.

Усі найважливіші пригоди з героями казок відбуваються в дорозі, у мандрах, а не вдома;

- схильність до авралів і поривів у діяльності, благоговіння перед стихією і небажання планувати своє майбутнє. В українській душі поєднуються два начала: ледаче лежання і блискавична діяльність. Це пояснюється природно-кліматичними причинами. Тривалий період бездіяльності, коли людина була змушена просто дивитися в біле безгоміння й лише міркувати, змінювався на короткий проблиск теплої, ясної погоди, коли треба було дуже швидко, стрімко – часто на «а може-таки» - щось зробити.

Природа привчила українця більше думати про минуле й менше заглядати в майбутнє. У боротьбі з несподіваними заметілями й відлигами, з непередбачуваними серпневими морозами й січневою мрякою він став більше обачний, ніж завбачливий, навчився більше помічати наслідки, аніж ставити цілі. «Наша людина заднім розумом міцна», - підкреслював В. О. Ключевський. Йдеться про непередбачуваність дій і вчинків, що впливає з «неможливості спланувати наперед, заздалегідь обміркувати план дій і рухатися до поставленої мети». Великорос «кращий на початку справи, коли

ще не впевнений у собі й в успіху, і гірший наприкінці, коли вже доможеться деякого успіху та приверне увагу: непевність у собі збуджує його сили, а успіх руйнує їх. Йому легше здолати перешкоди, небезпеку, невдачу, ніж тактовно і з гідністю витримати успіх; легше зробити велике, ніж змиритися з думкою про свою велич» (В. О. Ключевський).

Це визначило схильність швидко сприймати все нове, незвичайне і так само швидко остигати у своєму ставленні до цього нового. Як і будь-яке достоїнство, ця якість могла швидко перетворитися на щось протилежне. Як приклад можна навести самодурство влади у всерадянському масштабі. Воно знаходило вираження в тому, що людина влади, осягнувши якусь ідею, починала в ім'я цієї ідеї троцяти навколо себе все живе, ішла знову до краю, до необоротності. Триумфував принцип: «Якщо ідея не стикається з життям, значить, потрібно змінити життя». Тому відмітними рисами українця завжди були гнучкість, спритність, готовність до нестандартних рішень і дій. «Природа й доля малороса такі, що привчили його виходити на пряму дорогу манівцями. Малорос мислить і діє, як ходить, - підкреслював В. О. Ключевський. – Здавалося б, що можна придумати більш криве та звивисте за українську стежину, а спробуйте пройти пряміше: тільки проблукаєте і вийдете на ту ж звивисту стежку».

Український народ ніколи не піддавався зневірі. Він переборював будь-які труднощі, перешкоди й незгоди з незгасним оптимізмом і вірою в краще майбутнє. От чому жарт і гумор - вірні супутники в житті українця, причому найчастіше він жартує над своїми ж вадами й недоліками. Разом з тим - поважне ставлення до чужого досвіду та способу життя, прагнення засвоїти й трансформувати все краще зі світового досвіду. Український менталітет сприйнятливий до всього кращого, що нагромадив світовий досвід. Але сліпого копіювання кращих зразків світової цивілізації не було ніколи. На думку М. Князевої, здатність до засвоєння-трансформації і є найглибиннішою, найголовнішою творчою особливістю українського менталітету як принципово відкритої структури, що перебуває в постійному русі.